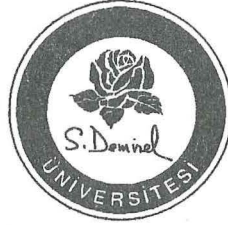

ISSN 1300-9672

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel

Hakemli Dergi

Yıl: 2002

Sayı: 9

DERGİNİN SAHİBİ

Prof Dr. İsmail YAKIT (Dekan)

DERGİNİN EDITÖRÜ

Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

FAKÜLTE YAYIN KURULU

Prof Dr. İsmail YAKIT (Dekan)

Prof Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

Prof Dr. Orhan Üner

Prof Dr. Talat Sakallı

Doç. Dr. M. Saffet SARIKAYA

Doç. Dr. İ. Hakkı GÖKSOY

Doç. Dr. Kemal SÖZEN

Yard.Doç.Dr.Ahmet YILDIRIM

Yard.Doç.Dr. Talip TÜRCAN

DİZGİ

B. YAMAN-İ. ÖZGEL-N. TUĞLU- N. DURAK

KAPAK

SDÜ Basın ve Halkla İlişkiler

BASKI

Ali ÇOLAK

Dergide Yayınlanan Yazıların Sorumluluğu Yazarlarına Aittir

Dergide yayınlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

©İlahiyat Fakültesi Isparta-2002

İSTEME ADRESİ

SDÜ İlahiyat Fakültesi 32260 ISPARTA

Tlf: 0 246 237 10 61 Fax: 0 246 237 10 58

AHMET CEVDET PAŞA 'NIN TARİHÇİLİĞİMİZE GETİRDİĞİ YENİLİKLERİN FELSEFÎ TAHLİLİ

Doç. Dr. Kemal SÖZEN*

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî ve kültürel hayatında etkili olan, düşünce ve eylemi bir arada yürüten Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), büyük bir devlet adamı olmakla beraber, tarihçi, hukukçu, mütefekkir, edip, eğitimci ve aynı zamanda bir sosyologdur.¹ Bütün bu vasıfların ağırlık merkezinin, onun müverrih vasfı olduğunu söylemek ve fikir hayatının kaynağını oluşturduğunu görmek mümkündür.²

Cevdet Paşa'nın tarih sahasındaki yerini ve önemini belirlemek için onun müverrih sıfatıyla tarihçiliğimizin eski devresiyle yeni dönem arasında âdeta bir geçiş halkası oluşu, klâsik Osmanlı tarihçiliğine yeni bir bakış açısı getirişi ve tarihçilik, tarih felsefesi ile metodolojisi açısından eski vak'anüvis tarihlerinden farklı yeni bir anlayışın yolunu açısı bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Zira, Paşa'nın devraldığı tarih mirası ile bu mirası geleceğe nasıl devrettiği dikkate alınır,³ zikredilen hususlardaki konumu açık bir şekilde görülecektir. Dolayısıyla Paşa'nın tarih konusundaki metodunu

---

* SDÜ İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Yusuf Halaçoğlu - M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", mad., *DİA*, c. VII, s. 445.

² İsmail Habîb, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340, s. 403; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. Üniv. Yayınları, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1942, s. 123; M. Cavid Baysun, "Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954, s. 222.

³ Bu konuda bilgi için bkz. Ümid Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1979, s. 1 vd.

değerlendirdiğimizde, bu ilimdeki yerini ve önemini tespit edebilmemiz mümkün olacaktır. Şimdi, müverrihimizin tarih ilmi ve felsefesi açısından görüşlerini ele alalım.

1. Tarih İliminde Objektiflik İlkesi

Tarih ilmini, halka, geçmiş olayları ve eserleri, devlet adamlarına da bilinmesi gerekli olan sırları öğreten ve herkes için faydalı bir ilim olarak tanımlayan⁴ Cevdet Paşa'ya göre; tarih okumaktan maksat, bir olayın sadece filân tarihte olduğunu bilmek değil, geçmişte vuku' bulan olayların analiz ve sentezini yaparak, bu olaylardan ibret almaktır. O, devlet düzeninin korunabilmesi bağlamında ve geçmişteki uygulamaların güncel hâle dönüştürülebilmesinde tarih ilminin fonksiyonunu vurgulayarak, bazı ilim adamlarının, bu ilmin öğretimini vâcib derecesinde gerekli gördüklerine işaret etmektedir.⁵ Yine Paşa'nın ifadesiyle; muhtelif milletlerin birbirine nispetle üstünlük ve ileri değerinde olmasının ölçütü, tarihtir.⁶

Bir müverrih olarak Cevdet Paşa'nın üzerinde ısrarla durduğu ve yeri geldikçe vurguladığı bazı ilkeler vardır ki, bu ilkelerin başında, tarihçinin görevi ve uyması gereken esas ve usûllerin neler olması gerektiği konusu gelmektedir. Ona göre; bir tarihçinin görevi, bir olayı derinlemesine inceleyerek, objektif biçimde sunmak, gerçekleri olduğu gibi yazmak olmalıdır.⁷ Ancak, bu ilkenin eksiksiz uygulanabilmesi ise tarihçinin, olayların sebep-sonuç ilişkisini bilmesine bağlıdır. Zira, bir asrın olayları, geçen asırların hazırladığı illetler ve sebepler zincirinin eseri ve neticesi olduğundan, kaleme alınacak olayların alt yapısının bilinmesi gerekir. Çünkü, mucib sebepler ortaya

---

⁴ "İlm-i târih efrâd-ı nâssı vekayı' u meâsîr-i mâziyyeye ve vükelâ ve havâssı hafâya ve serâir-i mukteziyyeye muttali' idüb nef'î âmme-i âleme âid u râcî' olduğundan makbul u mergûb bir fenn-i kesîri'l-menâfi'dir." [*Târih-i Cevdet*, (terfîb-i cedîd), c. I, Matbaa-i Osmaniye (ikinci tab'), Dersaadet 1309, s. 15]; Bir başka şekilde de şöyle tanımlamaktadır: "İlm-i târih havassa ehass-ı metâlib ve avâm-ı nâs mütâla'asına rağîb bir fenn-i celîli'l-menâkîb..."dır. (*Mukaddime-i İbn Haldun*, ter. Ahmed Cevdet, c. III, Takvimhâne-i Âmire, 1277, s. 2).

⁵ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 17.

⁶ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 3.

⁷ *Târih-i Cevdet*, c. III, s. 118; Aynı eser, c. I, s. 14 vd.; Ahmed Cevdet Paşa, *Mâruzât*, (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 229.

konulmadan, olayların sadece hikâyesinden “hakikat-i hâl”in anlaşılması mümkün değildir.⁸

Sonuç itibariyle; modern tarih anlayışında formüle edilen üç işlem -ki belgelerin araştırılması (heuristique), asıl tenkit (critique) ve metinlerin yorumlanması (hermeutique)-⁹ açısından Cevdet Paşa'nın tarihçiliğini mukayese edip değerlendirdiğimizde, onun, vesikalara dayalı olarak, objektiflik ilkesine bağlı olduğunu açık bir şekilde görürüz.

2. İlliyet Prensibi (Sebeup-Sonuç)

Bir tarihçi için en önemli vasıflardan biri konumundaki diğer bir özellik ise tarihçinin, olayların sadece cereyan şekillerini aktarmakla yetinmemesi, aralarındaki sebep-sonuç bağlarını ortaya koyarak nakletmesidir. Bu husus, Cevdet Paşa'nın tarihle ilgili eserleri incelendiğinde açık bir şekilde görülür. Örneğin, Paşa'nın en kapsamlı eseri olan Târih'ine bir göz atacak olursak, onun, olayları naklederken sebep-sonuç ilişkisi yönünden felsefi bir yaklaşım sergilediği, tarihî olayları sadece aktarmakla yetinmeyip, olayların analiz ve sentezini de yaptığı görülmektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, müverrihimize göre, bir tarihçi olayların sebep ve sonuçlarını bilmek zorundadır. Çünkü bir asrın olayları, geçen asırların hazırladığı illetler ve sebepler zincirinin eseridir.¹⁰

Cevdet Paşa'da gördüğümüz bir diğer mühim anlayış ise; olayları değerlendirirken, kendi döneminin şartları içinde ele alınması zorunluluğudur. Zira ona göre; geçmişteki bir olayı, bugünkü ölçülerle değerlendirmek imkânsız olup, hatta bu konuda lâfız ve ıstılahların bile dikkate alınması gerekir. Çünkü, zaman geçtikçe, tıpkı insanlarda olduğu gibi, onlarda da değişiklik ve yenileşme olur. Başkalaşan birtakım kavramların geçmişte kullanılan asıl şekilleri ve manaları

⁸ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 163.

⁹ Leon-E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları* (çev: Bahaeddin Yediyıldız), T.T.K. Yayınları, Ankara 1989, s. 3.

¹⁰ “Bir asrın vukû'âtı ise a'sâr-ı sâbıkânın a'dâd ve tehyie etdiği ilel ve esbâb-ı müteselsilenin netâyic ve müsebbebâtı idüğünden yazılacak vekâyi'-i târihiyye ne makûle esbabın asârı idüğü bilinmek lâzım gelür.” (*Târih-i Cevdet*, c. I, s. 15).

bilinmedikçe, o dönemin tarihî olaylarının pek çoğunun gerçek manasıyla anlaşılması mümkün değildir.¹¹

3. İlmî Tenkitçilik İlkesi

Tarih alanında en önemli eseri olan Târih-i Cevdet’inde “Târih-i Cevdet’in Mehazları” başlığı altında sunmuş olduğu açıklamalı bibliyografya bölümünden anlaşıldığına göre¹² zengin bir malzeme ışığında tarihî bilgileri sunan Cevdet Paşa, bu malzemeleri titiz bir şekilde, kuvvetli bir mantık ve muhakeme süzgecinden geçirerek, olayları analiz edip, objektif bir tutum içinde, büyük bir yeteneğin mahsûlü olan Târih-i Cevdet (Vekâ’-i Devlet-i Aliyye)’i¹³ dünya bilim tarihine armağan etmiştir. Zira, “19. yüzyılın en büyük Türk tarihçisi” sıfatını kendisine kazandıran bu eser, ilmî zihniyetin bir mahsûlü olmakla beraber; tarihi, bir bilgi haline getirmeyi mümkün kılan özelliklerin Cevdet Paşa’da bulunduğunu yansıtan bir eserdir.

Müverrihimiz, gerek okuduğu bir metnin önemli noktalarını bulup ortaya çıkarma hususunda¹⁴, gerekse tenkit, tahlil ve tasvir yönünden, kendine muasır olan Batı tarihçileriyle hem-ayardır.¹⁵ O, tarihî belgeleri yorumlama, değerlendirme ve bu belgeleri kullanmada, hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki vak’anüvislerden farklı ve üstün bir vasıfla, tarihî olayları şuurlu ve realist bir şekilde sergileyen bir tarihçi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, bir tarihçi, ahenkli, san’atkârane bir şekilde sentez vermeye muktedir olamazsa, tarihi bir bilgi hâline getirmesi mümkün değildir.¹⁶

Müverrihimiz, Târih’ini yazarken, zaman zaman diğer müelliflerin görüşlerine yer vermiş, kimi zaman onları tenkit etmiş,

---

¹¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, c. IV (yay. Cavid Baysun), T.T.K., Basımevi, Ankara 1986, s. 129 vd.; benzer görüşler için bkz. Gustave Le Bon, *Bir Tarih Felsefesinin İlmî Esasları* (ter. Haydar Rifat), Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1932, s. 83 vd.

¹² Bu kaynaklar için bkz. *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 4-13.

¹³ Âli Ölmezoğlu, *Ahmed Cevdet Paşa, -Hayatı ve Eserleri-*, (1937-1938 dönemi Lisans Tezi), İstanbul Üniv. Türkiyat Enstitüsü, nr. 101, s. 71.

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁵ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 576.

¹⁶ Leon-E. Halkın, *a.g.e.*, s. 66.

kimi zaman da onların eksik bıraktığı noktaları tamamlayarak, modern bir yaklaşımla, ilmî manada tenkit yoluyla olayların gerçek sebeplerini ortaya koymuştur. O, eski tarihçilerden Edîb (ö. 1801)'i hükümlerinde sübjektif davranmak ve ölçüsüz tahminlerde bulunmakla, Enverî (ö. 1794) ve Âsim Efendi (ö. 1760)'yi yeteri kadar ilmî titizlik göstermemekle ve çelişkili bilgiler vermekle suçlamış, Şânizâde (ö. 1826)'nin objektif davranmadığına ve doğru olmayan nakiller yaptığına hükmetmiştir. Yine Cevdet Paşa'nın, en çok kullandığı kaynaklardan biri olan Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr¹⁷ adlı eserin müellifi Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806)'yi fikirlerinden, yersiz ithamlarından ve hatalarından dolayı tenkit ettiğini görmekteyiz. Onun, tarih ilmi açısından ortaya koyduğu bu ilmî tenkitçilik, aynı zamanda kendisinin modern tarih anlayışına adım atışının en açık belirtisidir. Çünkü tenkit, modern tarih anlayışında tarihin özü kabul edilmekte, dahası, onun dışında düşünülememektedir.¹⁸ Nitekim Cevdet Paşa'nın bizzat kendisi¹⁹ ve bazı tarih araştırmacılarına göre zikredilen bu husus gözden uzak tutulduğu için, vak'anüvisler içinde Naimâ (ö. 1716) ve Cevdet Paşa dışında bu hassas noktayı başka tarihçilerin kavrayamadığı, bu sebepten dolayı da Osmanlı Devleti'nin son dönemi olaylarının iyi bir şekilde zabtedilemediği görüşü ileri sürülmüştür.²⁰

İsmi ilim tarihimize silinmez harflerle yazdıracak bir eser niteliği taşıyan Târih-i Cevdet²¹ incelendiğinde, onun bir tenkit eseri olduğunu, Paşa'nın bu eserde "tarihî tetkikâtı ilmileştirdiğini"²² ve modern tarih anlayışına uygun tenkitçiliği ile olayları "en doğru ma'lûmat" olarak sergilediğini görürüz. Müverrihimizin bu tavrının temelinde, eserin konusu olan zamanın (1774-1826), yani Osmanlı Devleti'nin siyasal, sosyal ve ekonomik yönden çöküş vetiresine girişinin yattığını söylemek mümkündür. Zira bu dönem, bir

---

¹⁷ Bu eser hicrî 1166-1188 (m. 1752-1774) yılları arasındaki olayları içermektedir. Eser Mücteba İlgürel tarafından yayınlanmıştır. (bkz. Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1994).

¹⁸ Leon-E. Halkın, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁹ *Târih-i Cevdet*, c. VI, s. 221.

²⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, M. E. Basımevi, İstanbul 1993, s. 575.

²¹ Âli Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

²² Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları (Celebres Juristes Turcs)*, İstanbul 1954, s. 207.

medeniyetin içten tükendiğini öğrendiği acı gerçeklerin yıllandır. Tanpınar'ın belirttiği²³ ve bizim de katıldığımız bir kanaat olarak, çözülme manzarasının yanı başında her şeyi yeniden kurmak ihtiyacı, Paşa'da tenkit fikrinin doğuşuna sebep olan etkenlerden biridir.

4. Tarihî Olayların Kaynağı

Bir tarihçiyi, içinde yetiştiği dinî inanç atmosferinin ve kültürün etkilemesi doğal bir hâdisedir ki, bu perspektiften baktığımızda, aynı durum Cevdet Paşa için de söz konusudur. Zira ona göre; basiret gözü ile bakıldığında tarihî olayların arka plânında ilâhî bir adalet ölçüsünün bulunduğu kesindir.²⁴ Ancak, İslâm'ın tevekkül anlayışını çok iyi idrak ettiğini gördüğümüz²⁵ müverrihimizin, bu durumu gözden uzak tutmayarak, tarihî olayların akışında kişilerin de sebepler açısından etkili olduğunu belirterek konuya yaklaşması son derece dikkat çekicidir. Paşa'ya göre; her ne kadar bir işin sonuca ulaşabilmesi Allah'ın takdirine bağlı olup, O'nun izni olmadıkça, hiç bir proje ve programın etkili olması ve sonuç vermesi mümkün değilse de²⁶, sonuç yine de müsebbiblere göredir.²⁷

Yukarıda görüldüğü gibi, Paşa'ya göre; olayların sebeplerini Allah'ın âdetine bağlamak üzere bir tarih akışı söz konusu olmakla beraber, bu sebepleri ortaya çıkarmak tarih ilminin görevidir. Bu nedenle olayların, sebep-sonuç ilişkisi içinde belli bir tarih çerçevesi içine yerleştirilerek açıklanması gerekir.²⁸

Cevdet Paşa'nın, "birtakım tesâdüfât-ı garibenin esbâb-ı hakîkiyyesini Cenâb-ı Hakk'tan başka kimsenin bilemeyeceği"²⁹ şeklindeki ifadesiyle, tarihi, ilâhî bir iradenin eseri olarak ortaya koymasının sebebini, onun inanç sisteminin temellerinde aramak gerekir. M. Halil Yinanç'ın ifade ettiği gibi; Paşa'nın birçok olayları manevî tesirlerin etkisiyle izah etmesi ona bir Şark müellifi sıfatını

²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 125 vd.

²⁴ *Tezâkir*, c. II, Tezkire no: 16, s. 112; *Ma'rûzât*, s. 168.

²⁵ *Târih-i Cevdet*, c. III, s. 94.

²⁶ *Târih-i Cevdet*, c. IX, s. 44 vd.

²⁷ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 22; *Aynı eser*, c.III, s. 94

²⁸ *Târih-i Cevdet*, c. IV, s. 88.

²⁹ *Târih-i Cevdet*, c. IX, s. 236.

kazandırmıştır. Bütün orijinalitesinin kaynağı da buradadır.³⁰ Geniş çapta etkisinde kaldığı ve Türk müverrihleri arasında fikirlerini en iyi anlama kabiliyetini gösterdiği İbn Haldun (ö. 1406)'dan³¹ yukarıda temas ettiğimiz düşüncelerinden dolayı ayrılan Paşa'nın, tarihî olaylarda mutlak bir determinizme inanmayarak, "değişmez muayyeniyet (determinizm) görüşü yerine, onun iradeci (fatalizm) görüşüne taraftar olduğunu görmekteyiz.

5. Organizm Nazariyesi

Mütefekkirimizin, yukarıda münasebet düştükçe belirttiğimiz gibi, fikrî gelişiminde etkisinde kaldığı İbn Haldun'un organizm nazariyesini de temelde kabul ettiğini görmekteyiz. Zira, devleti biyolojik bir varlık olarak telâkki eden İbn Haldun ile Cevdet Paşa'nın konu ile ilgili görüşlerini yan yana koyduğumuzda temel ilkelerde bir paralellik görmek güç değildir. Bir devletin ömrünün çoğunlukla üç batın (veyahut nesil) müddetini (yüz yirmi yıl) geçmeyeceğini belirten İbn Haldun'un, bu müddeti başlıca tezeyyüd, vukuf ve rücû' yaşı olmak üzere üç merhaleye ayırdığı gibi, Cevdet Paşa'nın da uzviyetçi-organisist görüşüne oldukça yaklaşan bir ilkedan hareket ettiği görülmektedir.³² Çünkü Paşa, devletler için, insanın organik gelişme ve serpilmesine kıyas edilebilecek bir olgunlaşma ve ihtiyarlamadan söz etmektedir. Ona göre; nasıl ki bir insan gerek fizikî yönden, gerekse ruhî açıdan bir süre gelişir, daha sonra da gerilerse, her devlet de bu minval üzere bazen kuvvetlenip, bazen de zayıflar. Bir devlet ilk kurulduğunda sade ve basit olup, gündün güne kuvvetlenir. Ancak, bir insanın yaşlandıkça maddî ihtiyaçları arttığı gibi, devletin de gün geçtikçe tekellüfâtı çoğalır, önceki sadeliği kalmayıp, masrafları artar. Beklenmedik önemli bir olay zuhur eder ve bunun maliyeti yüksek olursa maddî sıkıntılar başlar, yönetimde de bazı hatalı uygulamalar yapıldığı takdirde devlet zaafa düşer.³³

"Devlet dahi bir cism-i insanî mesabesindedir."³⁴ ifadesiyle, devleti biyolojik bir varlık olarak gören Paşa'ya göre; nasıl ki yüz yıl,

³⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.m.*, s. 576.

³¹ Hilmi Ziya-Ziyaeddin Fahri, *İbn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, s. 36.

³² Sabri F. Ülgener, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlete ve İktisada Dâir Düşünceleri", *İş Mecmuası*, c. XIII, Sayı 76, nr. 12, İstanbul 1947, s. 7.

³³ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 17 vd.

³⁴ *Târih-i Cevdet*, c. I, s.18.

insan için uzun bir ömür ise, bu süre devletler için de uzun bir dönemdir. Bu nedenledir ki, insan ihtiyarlık devresinde eski gücünü kaybedip, kuvvetten düştüğü gibi, zaman geçtikçe hükümetlere de yorgunluk gelmesi tabîî bir durumdur.³⁵

6. Tavırlar Nazariyesi

Uzviyetçi telâkkisiyle devleti bir insan hayatına benzeten Cevdet Paşa, onun, serpilme, duraklama ve çökme diye üç çağ geçirdiğini belirtmektedir.³⁶ Yine temelde İbn Haldun'un siyasi cemiyetin geçireceği tavırlar³⁷ nazariyesinden hareket eden Paşa'ya göre; devletler de bir organizma gibi doğar, büyür, gelişir ve nihayet yok olur; yani bir tavidan başka bir tavra geçer ki, anılan dönemler, tehlikeli dönemlerdir. Zira, bir tavrı ifade eden her dönemin kendine özgü bir vasfı vardır. Bu bakımdan, her mertebede o dönemin yapısına ve özelliğine göre tedbirler alınmalıdır. Nasıl ki bir insan sağlığını koruma hususunda yaşına göre davranıp, gerekli tedbirleri almak zorunda ise devletler de bunun gibidir. Ancak çöküş dönemi bazen hissedilmeyecek derecede gizli olabileceği gibi, bazen de açık bir şekilde cereyan edebilir, bu durumda çöküş sürecini durdurmak imkânsız bir hâle gelebilir.³⁸

Yukarıda anılan bütün olumsuz gelişmelere rağmen, kanaatimizce, Paşa'nın devleti hakkındaki iyimser düşüncelerinden dolayı olacak ki, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girdiği bir dönemde, müverrihimiz devletin zevalden kurtarılabilceği ümidini taşıyarak, devlet adamlarının basiret ve gayretiyle bu merhalenin aşılabilceğine, devletin ömrünün uzatılabilceğine, hatta yeniden canlandırılabilceğine inanmaktadır. Ona göre; devlet, hakîmâne tedbirlerle tazelenip yenilenebilir, böylece çöküş süreci durdurulmuş olabilir.³⁹ Burada hemen belirtmeliyiz ki, genelde İbn Haldun'un tavırlar nazariyesini benimseyen Cevdet Paşa, özelde ondan farklı düşünmektedir. Zira İbn Haldun'a göre; uzviyetçi görüşünün bir

³⁵ *Târih-i Cevdet*, c.I, s.38.

³⁶ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 18.

³⁷ Bu tavırlar için bkz. İbn Haldun, *a.g.e.*, c. I, s. 444-447; ayrıca bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 161; Hilmi Ziya-Ziyaeddin Fahri, *a.g.e.*, s. 67 vd; Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 301 vd.

³⁸ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 18.

³⁹ *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 18.

sonucu olarak, ihtiyarlama devresi devlet için tabii bir hâl olduğundan, bu durumun tedavisi ve ortadan kaldırılması mümkün değildir. Çünkü tabii olan hâller değişmeyeceğinden, politikacı ve yöneticilerin çabaları da sonucu değiştirmeyecektir. Hâlbuki Paşa'ya göre nihâf tavır olan inhitat tavrının yaşanmaması belirli tedbirleri almaya bağlıdır. Bu sebepten dolaydır ki, her devlette tavır ve hâllerin ortaya çıkardığı değişimlere cevap verebilecek inkılâpların yapılması gerekir. Zira Paşa'nın ifadesiyle; "İktizâ-yı tebeddülât-ı zamâniyyeye karşı durub tahavvül etmemeğe sa'yetmek"⁴⁰ tehlikeli ve yanlış bir tutumdur. Ancak, çağın gerektirdiği reform hareketlerinde, usûl ve uygulama açısından hata yapılmamalı, yıpranmış olan devlet bünyesine müdahale edilirken hassas davranılmalıdır. Kısaca devletler, değişim sürecinde adımlarını ihtiyatlı ve ölçülü atmalıdır.⁴¹

Sonuç

Cevdet Paşa, 19. asrın en büyük Türk tarihçisi sıfatını kazanmış, Kâtip Çelebi (ö. 1657) ve Müneccimbaşı (ö. 1702) gibi tarihçi neslin son temsilcisi olmakla beraber, eski ile yeni tarihçilik anlayışı arasında bir köprü vazifesi görerek, Osmanlı tarihçiliğine yeni bir bakış açısı getirmiş, tarih yazımı hususunda selefi olan tarihçilerden farklı, yeni bir anlayışın yolunu açmıştır.

Selefi olan tarihçileri ilmî manada tenkit eden Cevdet Paşa, kaynakların ciddî bir şekilde eleştirisini yaparak, olayların analiz ve sentezini yapmış, tarihî olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde inceleyerek, şahsî düşünce ve yorumlarıyla felsefî mahiyet arzeden tarihçiliğini ortaya koymuştur.

Genelde İbn Haldun'un organizm ve tavırlar nazariyesini benimseyen Cevdet Paşa, özelde ondan ayrılır. Zira tarihî olaylarda determinist görüşü benimsemeyen mütefekkirimiz, bu hususta fatalist bir tutum sergilemektedir. Tarih felsefesi ve metodolojisi açısından bakıldığında ise, müverrihimizde müşahhas tarih ile tarih felsefesinin iç içe olduğu görülmektedir.

Bibliyografya

Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, (yay. haz. Mücteba İlgürel), T.T.K. Basımevi, Ankara 1994.

⁴⁰ *Tezâkir*, c. III, Tezkire no: 24, s. 69; *Târih-i Cevdet*, c. I, s. 89.

⁴¹ *Târih-i Cevdet*, c. I, s.87

- Ahmed Cevdet (Paşa), *Târih-i Cevdet, (terfîb-i cedîd)*, c. I, Matbaa-i Osmaniye (ikinci tab'), Dersaadet 1309.
- _____, *Mâruzât* (yay. haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- _____, *Tezâkir*, c. IV (yay. Cavid Baysun), T.T.K., Basımevi, Ankara 1986.
- Baysun, M. Cavid, "Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI, İstanbul 1954.
- Bon, Gustave Le, *Bir Tarih Felsefesinin İlmî Esasları* (ter. Haydar Rifat), Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1932.
- Erk, Hasan Basri, *Meşhur Türk Hukukçuları (Celebres Juristes Turcs)*, İstanbul 1954.
- Halaçoğlu, Yusuf –Aydın, M. Akif, "Cevdet Paşa", mad., *DİA*, c. VII, İstanbul 1993.
- Halkın, Leon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları* (çev: Bahaeddin Yediyıldız), T.T.K. Yayınları, Ankara 1989.
- Hilmi Ziya-Ziyaeddin Fahri, *İbn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.
- İsmail Habîb, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340.
- Meriç, Ümid, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979.
- Mukaddime-i İbn Haldun*, (ter. Ahmed Cevdet), c. III, Takvimhâne-i Âmire, 1277.
- Ölmezoglu, Âli, *Ahmed Cevdet Paşa, -Hayatı ve Eserleri-*, (1937-1938 dönemi Lisans Tezi), İstanbul Üniv. Türkiyat Enstitüsü, nr. 101.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, M. E Basımevi, İstanbul 1993.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. Üniv. Yayınları, Bühraneddin Matbaası, İstanbul 1942.
- Taylan, Necip, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- Ülgener, Sabri F., "Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlete ve İktisada Dâir Düşünceleri", *İş Mecmuası*, c. XIII, Sayı 76, nr. 12, İstanbul 1947.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.